

Kultúrne špecifické prvky v preklade titulkov

Emília Perez

Katedra translatológie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
eperez@ukf.sk

Andrej Zahorák

Katedra translatológie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
azahorak@ukf.sk

Kľúčové slová: kultúrne špecifické prvky, audiovizuálny preklad, multimodalita, preklad titulkov, časové a priestorové obmedzenia, prekladateľské postupy a stratégie

Keywords: culturally specific elements, audiovisual translation, multimodality, translation of subtitles, temporal and spatial constraints, translation procedures and strategies

1 Úvod

Audiovizuálne médiá možno už niekoľko dekád považovať za masový zdroj informácií a zábavy. V kontexte digitalizácie (nielen) v mediálnom svete, zmien v spôsoboch dostupnosti vysielania a zmien v spotrebiteľskom správaní, v rámci ktorých dnes diváci môžu sledovať audiovizuálny obsah takmer kedykoľvek a kdekoľvek, sa tento stáva významným nástrojom komunikácie, mienkotvorným prostriedkom, či prostriedkom utvárania obrazu o svete (Díaz Cintas – Nikolić, 2018; Mitina, 2024). Díaz Cintas a Nikolić (2018) predmetný vývoj čiastočne pripisujú atraktivnosti zdieľania informácií a komunikácie v kombinovanej reprezentácii významov prostredníctvom obrazu a zvuku, ktorá je zreteľnou, zrozumiteľnou a zapamätateľnou pre rôzne skupiny recipientov. Filmy, vzdelávacie videá, audiovizuálny marketingový obsah či obsah slúžiaci na súkromnú komunikáciu sa tak stávajú formou získavania a výmeny informácií, vyjadrovania a formovania názorov, ba dokonca utvárania verejnej mienky. V prípade audiovizuálneho obsahu určeného inojazyčnému, resp. medzinárodnému publiku – prirodzene – následne zohráva kľúčovú úlohu audiovizuálny preklad, ktorého nárast spôsobov využitia a špecifický vplyv na recipienta v domácom kultúrnom prostredí anticipovala Gromová už pred vyše poldruha dekádou (Gromová, 2008).

Popri rozprave o potrebe vzdelávania kvalifikovaných audiovizuálnych prekladateľov upozorňovala Gromová (2008) práve na mieru pôsobenia audiovizuálneho prekladu na prijímateľov. Vyzývala pritom k zvýšenej pozornosti venovanej špecifikám tohto typu prekladu – a to najmä z pohľadu adekvátnej reprezentácie významov, dosiahnutia úspešného interkultúrneho dialógu v preklade audiovizuálnych diel, ako aj z pohľadu kultúry jazyka. Uvedené aspekty stoja v centre záujmu tejto štúdie, v ktorej sa autori venujú problematike transferu kultúrne špecifických prvkov v interlingválnom titulkovaní. Aj napriek tomu, že ku kultúrnej dimenzii v preklade sa začína akademický záujem vo svete v náznakoch obracať už od 60. a 70. rokov 20. storočia (Catford, 1965; Kade, 1968; Even-Zohar, 1979) a následne i u nás, rozpracovanie problematiky v kontexte audiovizuálneho prekladu, špecificky pri preklade titulkov v domácom vedeckom priestore nepovažujeme za dostatočné. V prezentovanej štúdii preto predstavujeme inštrumentárium nápomocné pri identifikácii, interpretácii a voľbe stratégií v transfere kultúrne špecifických prvkov v preklade titulkov, ktoré rešpektuje nielen významové, kultúrne, ale aj výrazové charakteristiky audiovizuálneho diela. Predstavené východiská dokladujeme reflexiou prístupov uplatnených v domácej audiovizuálnej praxi, a to na konkrétnych príkladoch v prekladoch do slovenského, resp. zo slovenského do cudzieho jazyka.

2 Osobitosti interpretácie a prekladu audiovizuálneho diela v podobe titulkov

Titulkovanie je komplexná prekladová činnosť, ktorá si v súlade so zámerom dosiahnutia adekvátneho transferu významov cieľovému publiku vyžaduje dôkladné pochopenie jazykových, kultúrnych a multimodálnych aspektov audiovizuálneho diela. V prípade prekladu audiovizuálneho diela totiž prekladateľ vždy pracuje s komplexnou semiotickou štruktúrou, komunikujúcou významy prezentované súbežne na zvukovej i obrazovej rovine diela, pričom ich reprezentácia na úrovni slova je do tejto štruktúry úzko zasadená (Luyken, 1991). Pri preklade diela preto prekladateľ svoju pozornosť nesústreďuje len na samotné prehovory v audiovizuálnom diele, ale aj na ich interpretáciu v prepojení na neverbálne významy prezentované na obrazovej a zvukovej rovine diela.

Kľúčové špecifiká interpretácie v tomto smere vyplývajú z multimodálneho charakteru audiovizuálneho diela, ktorý sa následne odráža i v špecifikách v procese audiovizuálneho prekladu. Pomerne výstižne ho reflektuje jedna z východiskových prác v oblasti audiovizuálneho prekladu z pera Delabastitu (1989), ktorý identifikuje komunikačné špecifiká audiovizuálneho textu vrátane spôsobov, akými dielo s recipientom komunikuje. Vo svojej práci Delabastita (1989) vyčleňuje štyri komunikačné zložky, z ktorých každá vykazuje potenciál zobraziť, zdôrazniť, či značne modifikovať prezentované významy, ktorými sú:

1. akusticko-verbálna zložka, ktorá prezentuje primárne verbálne významy, ktoré divák vníma sluchom;
2. akusticko-neverbálna zložka, ktorá prezentuje zvukové efekty, hudobné motívy, suprasegmentálne javy, ktoré dotvárajú význam a podporujú autentickosť prezentovaného;
3. vizuálno-neverbálna zložka, ktorá ponúka vizuálnu reprezentáciu významov bez verbálneho elementu (t. j. vizuálne vyobrazenie, fotografie, obrazy, gestá, neverbálna komunikácia);
4. vizuálno-verbálna zložka, ktorá v rámci vizuálneho plánu diela prezentuje obrazy nesúce verbálny element.

Princíp multimodality následne spočíva vo vzájomnej interakcii konkrétnych reprezentácií konkrétnych významov naprieč konkrétnymi zložkami, ktoré v procese audiovizuálneho prekladu pri tvorbe cieľového komunikátu zohľadňuje autor pri svojom návrhu prekladového textu. Gambier (2006) v tejto súvislosti pripomína, že hoci cieľový komunikát v procese lokalizácie prenáša vo výsledku prekladový text prostredníctvom jedného semiotického kanála – v prípade prekladu titulkov v podobe písaného textu prezentovaného na obrazovej rovine, z pohľadu diváka sa recepcia realizuje taktiež multimodálne, teda v prepojení na „videné“ a „počuté“ spolu s recepciou významov transferovaných v interlingválnych titulkoch.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že interpretácia audiovizuálneho diela v origináli a v procese prekladu zásadne podlieha špecifickému javu, ktorým je zrejma neautonómnosť verbálneho výrazu. Zjednodušene by sme mohli povedať, že ten istý verbálny výraz môže niesť rôzne významy v závislosti od významov prezentovaných na jednotlivých rovinách, spôsobu ich usporiadania či vzájomnej interakcie. Tento jav vo svojej práci reflektuje aj Radošinská (2019), ktorá v interpretácii audiovizuálneho diela z pohľadu semiotiky vždy odporúča zohľadniť determinovanosť významov v konkrétnej semiotickej štruktúre, podmienenosť interpretácie v konkrétnom komunikačnom a sociokultúrnom kontexte, podmienenosť recepcie spoločenskými či individuálnymi charakteristikami recipientov (alebo skupiny recipientov) či individuálnymi charakteristikami medzi prijímateľom a samotným textom.

Prekladateľ audiovizuálneho diela preto v procese interpretácie a prekladového transferu stojí pred komplexnou úlohou. Voľbu jeho prekladateľskej stratégie či konkrétnych prekladateľských riešení však zároveň limituje samotný typ transferu, ktorý Titford (1982) už na začiatku 80. rokov 20. storočia definoval prostredníctvom svojho konceptu obmedzeného prekladu. Titfordov koncept (1982) je zásadný pre pochopenie toho, ako sa preklad prispôbuje významovým, výrazovým, ale aj formálnym (a v prapodstate technickým) požiadavkám

audiovizuálneho diela, média či audiovizuálneho prekladového transferu. V prípade prekladu titulkov sú v tomto smere príznačné primárne časové a priestorové obmedzenia, ktoré vyplývajú z:

1. potreby synchronizácie významov, keď sú významy v titulkoch prezentované synchronne v prípade, ak sú prezentované aj na zvukovej, prípadne obrazovej rovine audiovizuálneho diela bez väčšieho časového odstupe od pôvodiny, a to tak, aby ich divák dokázal zaznamenať;
2. rešpektovania požiadaviek recepcie na úrovni čitateľnosti a recipovateľnosti titulkov, ktoré čiastočne definujú množstvo textu, ktoré možno v titulkoch zapracovať a skutočnosť, ako rýchlo možno titulky obmieňať. Uvedené špecifikum definuje parameter počtu zobrazených znakov v titulku za jednu sekundu v rýchlosti adekvátnej pre anticipovaného diváka;
3. rešpektovania formálnych obmedzení na úrovni dĺžky titulku – počtu znakov v jednom riadku titulku, ktoré pôvodne vyplývali z technických obmedzení pri premietaní / vysielaní filmu s titulkami a ktoré v súčasnosti prepájame aj so zámerom ľahšej recipovateľnosti titulku v konkrétnej segmentácii a umiestnení na plátne či na obrazovke.

Prírodzene, Titfordov koncept obmedzeného prekladu upozorňuje na predmetné špecifiká skôr všeobecne, avšak v súčasnosti možno k jednotlivým kategóriám obmedzení priradiť konkrétne odporúčania a hodnoty, ktoré z formálneho hľadiska definujú možnosti prekladateľa titulkov pri výbere konkrétnych prekladateľských riešení. Tie sa spravidla vzťahujú k trom kľúčovým aspektom – priestoru, času a úprave textu. Jednotlivé hľadiská detailne rozpracovávame v našich predošlých prácach (Perez – Hodáková, 2021; Perez et al., 2024), vo všeobecnosti sa však predmetné parametre vzťahujú na:

- umiestnenie titulku, počet riadkov titulku a počet znakov v jednom riadku titulku, adekvátnu segmentáciu významu v rámci titulku či po sebe nasledujúcich titulkov, a čiastočne aj na kondenzáciu textu titulku v prípade aspektu priestoru;
- časovanie titulkov, anticipáciu rýchlosti čítania titulku – rešpektujúc osobitosti audiovizuálneho diela a potreby príjemcu, nastavenie minimálnej a maximálnej dĺžky zobrazenia titulkov, odporúčané časové odstupy medzi titulkami, ako aj uplatnenie kondenzačného postupu v prepojení na aspekt času;
- dodržiavanie pravopisných pravidiel v rámci textu, adekvátnu štylistiku a používanie správnej interpunkcie v súlade s úpravou textu.

Jednotlivé aspekty sú reflektované v dokumentoch a odporúčaniach relevantných pre prekladateľskú a mediálnu prax v našom regióne (Ivarsson, 1992; Ivarsson – Carol, 1998; Karamitroglou, 1998; Pošta, 2011; Georgakopoulou, 2019; Perez – Hodáková, 2021) a hoci konkrétne hodnoty pri ich nastaveniach definuje často zadávateľ alebo spôsob premietania či vysielania, jednotlivé obmedzenia sú vždy postavené na princípoch reflektovaných v prezentovaných aspektoch. Primárne časové a priestorové obmedzenia v preklade titulkov pritom môžu výrazne ovplyvniť možnosti prekladateľa, obzvlášť (hoci nie výlučne) pri transfere kultúrne špecifických prvkov, na ktoré upriamujeme pozornosť v štúdiu.

3 Kultúrne špecifické prvky v interlingválnom audiovizuálnom transfere

V slovenskej translatológii zastáva kultúrna dimenzia nezastupiteľné miesto, a to už od 70. a 80. rokov 20. storočia (Perez et al., 2024; Koželová, 2017). Kľúčové práce z tohto obdobia poskytujú inštrumentárium na uchopenie otázky kultúrneho napätia, ktoré v procese prekladu vzniká a zdôrazňujú potrebu dôslednej interpretácie a voľby transferových stratégií, ktoré vedú k adekvátnemu riešeniu (Popovič, 1971; Popovič, 1975; Vilikovský, 1984). Ak chápeme text (v našom prípade audiovizuálne dielo) a jeho preklad ako jedinečný prejav kultúrneho vyjadrenia,

prekladateľ sa pri jeho prenose do iného kultúrneho prostredia stáva kľúčovým kultúrnym sprostredkovateľom a spôsob, akým priblíži čitateľovi (divákovi) prezentovanú kultúrnu realitu, závisí od jeho prístupu.

Voľba prekladateľských stratégií v tomto smere nebýva ani zd'aleka jednoduchá, o to viac v kontexte audiovizuálneho prekladu a prekladu titulkov – či už z dôvodu špecifik v procese interpretácie alebo obmedzení pri prekladovom transfere, ktoré sme predstavili v predchádzajúcej časti príspevku. Kľúčovou je v každom prípade identifikácia a adekvátna interpretácia kultúrne špecifických prvkov, ktoré obzvlášť v nami sledovanom type textu a transferu vykazujú viaceré osobitosti.

Pedersen (2005) vymedzuje kultúrne špecifiká v audiovizuálnom texte do dvoch hlavných kategórií, a to na základe príslušnosti k jazyku a kultúre, ktoré sa v dnešnom globalizovanom svete často prelínajú. Prvou Pedersenovou (2005) kategóriou sú intralingvistické kultúrne špecifické prvky, ku ktorým zaraďuje kultúrne podmienené významy a výrazy, ktoré sú súčasťou konkrétneho jazyka (idiómy, príslovia, slang, dialekt). Kategóriu extralingvistických kultúrne špecifických prvkov definuje ako referenciu výrazových prostriedkov, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu s konkrétnou kultúrou, odkazujú na extralingvistický objekt alebo proces a možno predpokladať, že anticipovanému príjemcovi sú známe. Práve v tejto kategórii možno upozorniť na isté „cestovanie“ kultúrne špecifických prvkov medzi rôznymi spoločnosťami, čo často pozorujeme v súčasnej audiovizuálnej tvorbe a preklade, napríklad na úrovni prenikania slangu z anglofónnych kultúr, výrazov z oblasti gastronómie, športu, či popkultúry. V tomto smere Pedersen (2005) rozvíja svoju špecifikáciu a vymedzuje stupeň extratextuality, pričom zdôrazňuje vysokú potrebu citlivosti pri správnej identifikácii a interpretácii. Vyčleňuje kultúrne špecifické prvky, ktoré sú prítomné len v konkrétnom diele – t. j. intratextové kultúrne špecifické prvky; a prvky, ktoré sa vyskytujú aj mimo konkrétneho diela, v konkrétnych kultúrach – t. j. extratextové prvky. V procese prekladu v rámci prvej kategórie translátor vytvára akýsi mikrosvet, v ktorom tieto prvky fungujú. V druhom prípade je potrebná jeho obozretnosť, keďže rozoznateľnosť a ukotvenosť prvkov v konkrétnych kultúrach a kontextoch môže v procese transferu predstavovať neľahký prekladateľský oriešok.

Ako sa teda s prekladom kultúrne špecifických prvkov v preklade titulkov vysporiadať? Aké stratégie môže prekladateľ voliť pri obmedzeniach, ktoré vyplývajú z tohto špecifického typu transferu a na základe čoho by mal voliť prekladateľskú koncepciu?

Existujúce prístupy a odporúčania v tomto smere zdôrazňujú potrebu venovať dôslednú pozornosť skúsenostnému komplexu anticipovaného diváka (Pedersen, 2005; Pošta, 2011; Perez – Hodáková, 2021; Ukušová, 2021). Práve ten môže naznačiť, do akej miery sú konkrétne fenomény recipientovi známe, či s nimi má predchádzajúcu skúsenosť alebo si ich dokáže predstaviť, resp. ich identifikovať. V tomto smere je potrebné kultúrne špecifické prvky vždy vnímať v celej semiotickej štruktúre audiovizuálneho diela – teda v prepojení na ich obrazovú či zvukovú reprezentáciu a ukotvenosť v kontexte. Pre proces prekladového transferu následne možno uplatniť Pedersenove postupy (2005) definované priamo pre transfer kultúrne špecifických prvkov v podobe titulkov, a to: použitie oficiálneho ekvivalentu, zachovanie cudzieho prvku, uplatnenie špecifikácie, využitie priameho prekladu, uplatnenie generalizácie, uplatnenie substitúcie či vynechanie. Pedersen (2005) však upozorňuje, že vhodnosť jednotlivých stratégií závisí od konkrétneho použitia, kontextu a zámeru použitia referencie vo východiskovom texte, ako aj od možností transferu v podobe titulkov (priestor a čas). Zásadnou premennou je zároveň vzdialenosť kultúrnych kontextov či anticipácia potrieb prijímajúceho publika. V ďalšej časti štúdie preto sústredíme pozornosť na jednotlivé stratégie navrhované Pedersenom (2005), ktoré dokumentujeme a analyzujeme prostredníctvom príkladov z domácej titulkárskej praxe.

3.1 Použitie oficiálneho ekvivalentu kultúrne špecifického prvku

Použitie oficiálneho ekvivalentu predstavuje použitie ustáleného, resp. uznaného ekvivalentu existujúceho v prijímajúcom prostredí. Z pohľadu prekladu ide o ideálnu situáciu, kedy v prijímajúcom kontexte existuje známy prekladový ekvivalent, ktorý odkazuje na zhodné významy či kontexty. V prípade prekladu kultúrne špecifických prvkov sa s touto situáciou stretávame pri známych, rozšírených, či globalizovaných kultúrne špecifických prvkoch, ako aj v prípade prvkov odkazujúcich na kultúru blízku prijímajúcemu prostrediu. Aj z pohľadu obmedzení pri preklade titulkov ide o postup, ktorý zväčša nepokladáme za problematický, keďže nevyžaduje dodatočné predĺženie, kondenzáciu či parafrázovanie textu tak, aby neboli presiahnuté požadované formálne parametre titulkov.

Predstavenú stratégiu vhodne reprezentuje príklad z filmu *Between revolutions* (2023), uvedeného na Slovensku na medzinárodnom filmovom festivale dokumentárnych filmov Jeden svet pod názvom *Medzi revolúciami*. Film reflektuje revolučné obdobie v Iráne na konci 70. rokov minulého storočia a je nasýtený kultúrne špecifickými prvkami reflektujúcimi charakter krajiny. Na úrovni známych kultúrne špecifických prvkov sa v anglickom jazyku, ktorý je východiskovým jazykom pre preklad, často stretávame s výrazom *shah*, ktorý odkazuje na Mohameda Rezu Pahlaví, ktorý v danom období stál na čele dynastie Pahlaví. V našom kultúrnom priestore je pri pomenovaní predmetnej pozície (statusu) vhodné využiť zaužívaný ekvivalent *šach* – t. j. titul panovníka v Iráne, ktorý bol adekvátne uplatnený aj v slovenských titulkoch k tomuto filmu, ako reflektuje nasledujúca ukážka.

Originál: United, we will defeat the Shah.

Slovenské titulky: Spolu šacha porazíme.

Pri jeho použití pritom nedochádza k predĺženiu titulkov, ani k iným negatívnym vplyvom z pohľadu formálnych požiadaviek pri titulkovaní.

3.2 Zachovanie cudzieho kultúrne špecifického prvku

Zachovanie cudzieho prvku nachádza v preklade titulkov uplatnenie, pokiaľ je stratégiou prekladateľa reflektovať cudzosť daného prvku či prostredia, resp. zachovať jeho kultúrnu špecifickosť, najmä ak v prijímajúcom prostredí neexistuje prekladový pendant. Toto riešenie nachádza v preklade titulkov uplatnenie aj v situáciách, keď verbálny význam dopĺňa jeho reprezentácia na obrazovej rovine, ktorá približuje a spresňuje verbálne cudzie vyjadrenie. S daným postupom sa stretávame v dokumentárnej snímke *Kamay* (2024), uvedenej na Slovensku na filmovom festivale Jeden svet s rovnakým názvom. Film je pomenovaný podľa starobylej rastliny kamay, ktorá sa vyskytuje v pohoriach stredného Afganistanu, a tento názov sa často spomína aj vo filme. V našom kultúrnom priestore nevidujeme ustálený prekladový ekvivalent predmetného názvu a slovenské titulky uplatnili zachovanie cudzieho názvu, ktorý bol odlišený kurzívou.

Originál: You called me at the end of the fourth year,
and asked for kamay.

Slovenské titulky: Na konci štvrtého ročníka si zavolala,
požiadala si o kamay.

Z kontextu vo filme i z viacerých scén, kde hlavná hrdinka rastlinu hľadá a zbiera, je však význam pre diváka pochopiteľný.

3.3 Špecifikácia kultúrne špecifického prvku

Uplatnenie špecifikácie kultúrne špecifického prvku zachováva prvok v pôvodnej, resp. pravopisne upravenej podobe, pričom význam spresňuje pridaním doplnujúcich informácií. Ide o postup, ktorý možno uplatniť v prípade, ak to umožňujú časové a priestorové parametre titulkov, pričom spravidla ide o stručnú, zvyčajne jednoslovnú explikáciu či pridanie vnútornej vysvetlivky. Postup demonštrujeme na príklade z dokumentárneho filmu *Cesta von* (2019), kde

si hlavná protagonistka spomína na svoje detstvo v prostredí rómskej komunity. Spomína na pečenie s mamou, pričom uvádza etnografickú reáliu *marikľa*, čo je rómska chlebová placka. Vo východiskovom jazyku zostáva reália nešpecifikovaná, v prekladových titulkoch v anglickom jazyku je zachovaná, s pridaním jednoslovnnej explikácie *chlieb*.

Originál: Dobré chvíle boli vtedy, keď mama robila marikľa.

Anglické titulky: The good times were the times
my mum baked marikľa bread.

3.4 Priamy preklad kultúrne špecifického prvku

Využitie priameho prekladu možno definovať ako doslovný preklad kultúrne špecifického prvku (napr. kalkovaním). Ide o postup, pri ktorom sémantický význam zostáva zachovaný, a to bez pridania či vynechania informácií. Pri zvažovaní uvedeného postupu je potrebné vyhodnotiť jeho využitie vzhľadom na prepojenie významu v kontexte diela či v súlade s významami prezentovanými na obrazovom a zvukovom pláne diela, a zvažiť, či riešenie nebude pôsobiť neprirodzene, resp. nejasne. Takúto situáciu identifikujeme napríklad pri priamom preklade kultúrne špecifického názvu *Middle Passage* v slovenských titulkoch k dokumentárnemu filmu *Story of Bones* (2022).

Originál: They are, quite simply,
the only assemblage in the world

that purely points to the Middle Passage.

Slovenské titulky: Je to jediná zbierka
pozostatkov na svete,

čo priamo odkazuje na Strednú cestu.

Uplatnenie priameho prekladu je v tomto prípade riešením, ktoré pre domáceho príjemcu môže pôsobiť cudzo, najmä preto, že v tejto oblasti sa aj v slovenčine často stretávame práve s anglickým názvom *Middle Passage*. Využitie slovenského ekvivalentu nie je ustálené a možno ho hodnotiť ako ojedinelé, rovnako nejde o oficiálny ekvivalent. Uplatnený priamy preklad však možno považovať za sémanticky adekvátny, keďže *Middle Passage* skutočne odkazuje na strednú časť cesty obchodníkov s otrokmi cez Atlantický oceán. Bez ďalšieho rozvedenia však tento význam pre recipienta v konkrétnej analyzovanej sekvencii, ktorá ho ďalej nerozvíja, nemusí byť jasný.

3.5 Generalizácia kultúrne špecifického prvku

Uplatnenie generalizácie (zovšeobecnenia), resp. náhrady kultúrne špecifického prvku všeobecnejším pomenovaním, je v preklade titulkov časté. Generalizácia by však nemala viesť k ochudobneniu významu, resp. k nezhode významov prezentovaných na jednotlivých rovinách. S uvedenou situáciou sa stretávame napríklad v anglických titulkoch k slovenskému filmu *O baripen – Odkaz Eleny Lackovej* (2023).

Originál: Cigáni tiež uctievali mesiac.

Tak som bola sama svedkom,
u nás, v našej cigánskej osade,

ako tam išli podvečer.

Anglické titulky: The Roma worshipped the moon.

Once in our settlement,
I witnessed them going outside.

V uvedenom príklade, ktorý predstavuje rozprávanie hlavnej hrdinky filmu – Eleny Lackovej, identifikujeme generalizáciu na úrovni označenia cigánska osada, ktoré v danom kontexte nepokladáme za všeobecné označenie, ale za kultúrne špecifický prvok. Autorka prehovoru totiž odkazuje na svoje korene a používa označenie vo forme, ktorá ho zasadzuje do konkrétneho historického a kultúrneho kontextu. V anglickom preklade nachádzame všeobecnejšie označenie *settlement* (osada), ktorého motivovanosť možno predpokladať najmä v spojitosti s priestorovými a časovými obmedzeniami titulkov v danom segmente. Využitie zovšeobecnenie však nemá negatívny vplyv na recipienta v prijímajúcom prostredí, nakoľko pôvodne prezentovaný význam zostáva zachovaný kontextovo v prepojení na predošlý titulok.

3.6 Substitúcia kultúrne špecifického prvku

Pri substitúcii kultúrne špecifického prvku je cudzí prvok v titulkoch nahradený domácim kultúrnym ekvivalentom alebo sa pôvodný význam preformuluje tak, aby význam zapadal do kontextu. V titulkovaní však nejde o často uplatňovanú stratégiu, keďže zachovaná pôvodná zvuková stopa reflektuje cudzosť diela a kultúrna substitúcia sa môže stať značne rušivou. Z uvedeného dôvodu je tento postup v súčasnom titulkovaní v domácej prekladateľskej praxi skôr raritou.

3.7 Vynechanie kultúrne špecifického prvku

Vynechanie kultúrne špecifického prvku sa uplatňuje v prípadoch, keď je vypustenie prvku jediným možným riešením. V interlingválnom titulkovaní ide spravidla o situácie, keď priestorové a časové obmedzenia titulkov nedovoľujú iné riešenie, keď vynechaný význam nevedie k výraznému ochudobneniu diela alebo keď je dostatočne prezentovaný kontextuálne. Takýto postup identifikujeme v anglických titulkoch k dokumentárnemu filmu *Cesta von* (2021) v pasáži, kde protagonistka filmu hovorí o návšteve prezidenta v osade na východnom Slovensku. Prehovor je informačne nasýtený a protagonistka hovorí rýchlo, čo v transfere v podobe titulkov vedie k nutnosti kondenzácie. Tá bola uplatnená na viacerých úrovniach, vrátane výpustky názvu mesta Moldava nad Bodvou.

Originál: „Také niečo sa v ich živote neudialo. Myslím si, že raz, v Moldave nad Bodvou, za čias keď bol pán prezident Kiska, tam navštívil len osadu, ale nikdy nie rodiny.“

Anglické titulky: I think President Kiska visited a settlement,
but never individual families.

Vynechanie kultúrne špecifického prvku v tomto momente sústredí pozornosť na prioritný význam výpovede – teda na skutočnosť, že prezident síce zavítal do osady, avšak nie do obydľí ľudí, pričom v nasledujúcej sekvencii protagonistka opisuje skúsenosť, keď do jej domova zavítala prezidentka Čaputová, čo považuje za výnimočný okamih.

4 Zhrnutie a záver

Predstavené prekladateľské postupy uplatnené pri transfere kultúrne špecifických prvkov v preklade titulkov rešpektujú transferové osobitosti podmienené požiadavkami domácej mediálnej a titulkárskej praxe. Analyzované riešenia reflektujú špecifiká transferu vyplývajúce z multimodálnej reprezentácie významov v diele, kultúrnej charakteristiky vysielajúceho a prijímajúceho prostredia, ako aj z časových a priestorových obmedzení skúmaného typu prekladu. Manifestácia teoretickej bázy tak na konkrétnej materiálovej vzorke odhaľuje

špecifické miesta v procese identifikácie a interpretácie kultúrne špecifických prvkov v audiovizuálnom diele ako semiotickom konštrukte a dokladuje pomyselné mantinely, ktoré pri prekladovom transfere definujú formálne parametre titulkov.

Predložená štúdia prispieva k teoretickému a praktickému poznaniu v oblasti prekladu titulkov, s dôrazom na preklad kultúrne špecifických prvkov. Poukázali sme na signifikantnosť rešpektovania komplexnej semiotickej štruktúry audiovizuálnych diel a na opodstatnenosť precíznej analýzy vizuálneho, zvukového a kontextového rozmeru pri výbere vhodných prekladateľských postupov a riešení. Z našich pozorovaní zároveň možno vyvodit' praktické odporúčania, ktoré môžu slúžiť ako pomôcka pre prekladateľov v ich každodennej práci. Veríme, že týmto spôsobom prispejeme k rozvíjaniu kultúrnej citlivosti v interlingválnom titulkovaní a k skvalitneniu titulkovacej praxe, ktorá bude rešpektovať nielen jazykové a formálne, ale aj kultúrne a výrazové nuansy prekladaných diel.

Literatúra:

- CATFORD, J. C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. Londýn: Oxford University Press.
- DELABASTITA, D. (1989): Translation and mass-communication: film and TV translation as evidence of cultural dynamics. In: *Babel*, 35/4, s. 193–218.
- DÍAZ CINTAS, J. – NIKOLIĆ, K. (2018): *Fast-Forwarding with Audiovisual Translation*. Bristol: Multilingual Matters.
- EVEN-ZOHAR, T. (1979): Polysystem Theory. In: *Poetics Today 1*, č. 1/2 (1979), s. 287–310.
- GAMBIER, Y. (2006): Multimodality and Audiovisual Translation. In: *MuTra 2006 – Audiovisual Translation Scenarios: Conference Proceedings*, s. 1–8. [Cit. 2024-09-20] Dostupné na internete: <https://www.euroconferences.info/proceedings/2006_Proceedings/2006_proceedings.html>
- GEORGAKOPOULOU, P. (2019): Template files: The Holy Grail of subtitling. In: *Journal of Audiovisual Translation*, 2/2, s. 137–160.
- GROMOVÁ, E. (2008): Preklad pre audiovizuálne médiá. In: M. Žilková (ed.): *Slovo – Obraz – Zvuk. Duchovný rozmer súčasnej kultúry*. Nitra: Filozofická fakulta. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 136–143.
- IVARSSON, J. (1992): *Subtitling for the Media: A Handbook of an Art*. Stockholm: Transedit.
- IVARSSON, J. – CAROL, M. (1998): *Subtitling*. Simrishamn: TransEdit.
- KARAMITROGLOU, F. (1998): A Proposed Set of Subtitling Standards in Europe. In: *Translation Journal*, 2/2, s. 1–15.
- KADE, O. (1968): *Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- KOŽELOVÁ, A. (2017): *Preklad kultúrnych referencií z antiky a kultúrna kompetencia prekladateľa*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- LUYKEN, G. M. (1991): *Overcoming Language Barriers in Television: Dubbing and Subtitling for the European Audience*. Manchester: European Institute for the Media.
- MITINA, A. A. (2024): The Growing Importance of Audiovisual Content in the Context of Digital Reality. In: *Humanities and Social Sciences. Bulletin of the Financial University*, 14/3, s. 37–43. [Cit. 2024-09-20] Dostupné na internete: <https://doi.org/10.26794/2226-7867-2024-14-3-37-43>.
- PEDERSEN, J. (2005): How is Culture Rendered in Subtitles? In: *MuTra – Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings. MuTra*, s. 1 – 18. [Cit. 2024-09-20] Dostupné na internete: <https://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Pedersen_Jan.pdf>
- PEREZ, E. – HODÁKOVÁ, S. (2021): *Kontúry filmového prekladu a tlmočenia: základné teoretické koncepty a východiská*. Nitra: Filozofická fakulta. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- PEREZ, E. – ZAHORÁK, A. – HODÁKOVÁ, S. – KOSCELNÍKOVÁ, M. – UKUŠOVÁ, J. – VERBOVÁ, E. (2024): *Kultúrna dimenzia v preklade titulkov*. Nitra: Filozofická fakulta. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- POPOVIČ, A. (1971): *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
- POPOVIČ, A. (1975): *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- POŠTA, M. (2011): *Titulkujeme profesionálne*. Praha: Apostrof.

- RADOŠINSKÁ, J. (2019): Princípy semiotickej analýzy filmov o superhrdinoch. In: J. Radošinská – L. Rusňáková – Z. Bučková a kol. (eds.): *Empirické aspekty filmov o superhrdinoch*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie, s. 118–154.
- TITFORD, CH. (1982): Sub-titling: constrained translation. In: *Lebende Sprachen*, 27/3, s. 113–116.
- UKUŠOVÁ, J. (2021): Explikačné stratégie pri prekladovom transfere prvkov tretej kultúry v literárnom diele *Petit Pays*. In: *Proudy: stredoevropský časopis pro vědu a literaturu*, 1, s. 1–10.
- VILIKOVSKÝ, J. (1984): *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Audiovizuálne diela:

- Between Revolutions* (2023). Lavinia Braniste, Vlad Petri.
- Cesta von* (2019). Magdaléna Kmeťková, Roman Hraník.
- Kamay* (2024). Shahrokh Bikaran, Ilyas Yourish.
- O baripen – Odkaz Eleny Lackovej* (2023). Vera Lacková, Jana Ondrušová.
- Story of Bones* (2022). Joseph Curran, Dominic Aubrey de Vere.

Summary

Culturally specific elements in translation of subtitles

This study presents a methodological framework for identifying, interpreting, and transferring culturally specific elements in subtitle translation, addressing subtitling as a complex and multidimensional translation activity. The focus lies on the semantic, cultural, and expressive characteristics of audiovisual works, offering basis for a comprehensive understanding of the linguistic, cultural, and multimodal aspects of audiovisual texts. Drawing on existing approaches and the authors' own translation and subtitling practice, the study emphasizes the importance of evaluating culturally specific elements within the holistic semiotic structure of audiovisual works, accounting for their visual, auditory, and contextual dimensions. Through an analysis of domestic subtitling practices, the study examines strategies for rendering cultural references in subtitles, providing practical insights and evaluative commentary on their application. By situating culturally specific elements within the broader context of audiovisual translation and leveraging established methodologies, the study contributes to advancing effective, culturally sensitive, and contextually nuanced subtitling practices.

Štúdiá je výstupom projektu VEGA 2/0092/23 Preklad a prekladanie v dejinách a súčasnosti slovenského kultúrneho priestoru. Premeny podôb, statusu a funkcií: texty, osobnosti, inštitúcie.